

Przeciwdziałanie radykalizacji dżihadystycznej w hiszpańskich więzieniach¹

Stanisław Kosmyńka, *University of Łódź (Łódź, Poland)*

E-mail: skosmynka@uni.lodz.pl

ORCID ID: 0000-0003-4131-4762

Streszczenie

W zakładach karnych w Europie i państwach muzułmańskich wielokrotnie dokonywała się konwersja osadzonych na radykalną odmianę islamu, co w konsekwencji nierazdo skłaniało ich do podjęcia aktywności o charakterze terrorystycznym. Stąd też problematyka ta jest ważna z perspektywy zrozumienia mechanizmów konwersji na ten rodzaj ekstremizmu. Artykuł podejmuje zagadnienie radykalizacji dżihadystycznej w hiszpańskich zakładach penitencjarnych oraz związków tego procesu z aktywnością terrorystyczną. Odwołuje się do metody historycznej i systemowej oraz do teorii sieci, ujmującej dżihadyzm jako swoisty globalny ruch społeczeństwa. Koncentruje się na analizie najważniejszych inicjatyw prewencyjnych i deradykalizacyjnych, wprowadzonych na przestrzeni ostatnich lat przez władze Hiszpanii w odpowiedzi na ten problem w celu zniwelowania ryzyka oddziaływania ekstremizmu salafickiego w więzieniach. Artykuł przybliży główne przestanki i kierunki działań administracji penitencjarnej w tym zakresie, jak również wskazuje na wyzwania im towarzyszące. Głównym wnioskiem jest wskazanie na kompleksowe i wielopłaszczyznowe opracowanie strategii prewencyjnych w hiszpańskich zakładach penitencjarnych, które – pomimo pewnych mankamentów – należy uznać za efektywne.

Słowa kluczowe: radykalizacja, deradykalizacja, dżihadyzm, Europa, Hiszpania, więzienia

Preventing jihadist radicalisation in Spanish prisons

Abstract

The process of radicalisation, that often takes place in prisons in European and Muslim countries, is extremely important to understand the challenges and threats for the international security, caused

¹ Artykuł został przygotowany w ramach projektu OPUS finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki: *Ewaluacja skuteczności wybranych polityk antyterrorystycznych państw europejskich w latach 2005-2020 - analiza porównawcza Belgii, Francji, Hiszpanii i Holandii*, nr UMO-2019/33/B/HS5/00603 do projektu badawczego nr 2019/33/B/HS5/00603.

by jihadist terrorism. It is necessary to analyse how condemned individual becomes involved in militant activities. The article analyses the problem of violent radicalisation in Spanish prisons and examines anti-terrorist policy based in this context on the idea of prevention, deradicalisation and disengagement. The research is focused on the conditions and purposes of the Spanish strategies and programmes introduced in the penitentiary centers in the response to the jihadi recruitment in the Iberian Peninsula. The author emphasises the priorities of the *National Strategic Plan to Combat Violent Radicalisation* approved in 2015 and other initiatives and regulations to stop the Salafi proselytism and unable the indoctrination activities among the Muslim in prisons. The methodological analysis is based on the integration of historical and system method and refers to the Marc Sageman's theory of the jihadist network, which is more appropriate to understand how they appear and operate. The main finding of the article is that Spanish authorities have implemented the multidimensional and integrated programmes countering violent extremism and anti-radicalisation in prisons that are effective, despite some elements that could be improved.

Keywords: radicalisation, deradicalisation, terrorism, Europe, Spain, prisons

Zakłady penitencjarne od lat są wskazywane jako ośrodki, w których zachodzi proces radykalizacji dżihadystycznej. Na charakter i znaczenie tych zależności zwracał uwagę m.in. raport z badań zrealizowanych dla Parlamentu Europejskiego w 2012 r., zatytułowany *Europejska sieć kryminalno-terrorystyczna: powiązania pomiędzy grupami terrorystycznymi i przestępczymi w Unii Europejskiej* (ang. *Europe's Crime-Terror Nexus: Links Between Terrorist and Organised Crime Groups in the European Union*)². To właśnie więzienia bywały często „inkubatorami terroryzmu”, miejscem, w którym odbywający karę z tytułu prowadzenia aktywności przestępczej stykali się z ideami ekstremistycznymi oraz je przyswajali, czego dobitnym przykładem stało się więzienie w irackim Bagram. Problem ten był niejednokrotnie także udziałem państw Unii Europejskiej. Stąd też tak wiele programów zapobiegania radykalizacji obejmuje w Europie wielopłaszczyznowe przedsięwzięcia realizowane w instytucjach penitencjarnych, polegające m.in. na monitoringu treści, z którymi styczność mają osoby pozbawione wolności, oraz na wysiłkach podejmowanych na rzecz ich integracji oraz inkluzji społecznej (Kosmyńska 2019b: s. 43). Inicjatywy prewencyjne podejmowane w tym zakresie stanowią ważny element strategii bezpieczeństwa budowanych od lat na Starym Kontynencie. W Europie, w tym także w Hiszpanii, w wielu przypadkach kierowano się zasadą izolacji osadzonych z powodu działalności terrorystycznej, w celu uniemożliwienia im oddziaływania na innych więźniów, choć obecnie nie brakuje głosów krytycznych, dotyczących tej metody. Stanowisko takie reprezentuje m.in. John Horgan, ekspert zajmujący się psychologią terroryzmu i procesami deradykalizacyjnymi, który postuluje zastosowanie wachlarza instrumentów monitoringu, nadzoru i spersonalizowanych programów adresowanych do tej kategorii osadzonych (Silke, Veldhuis 2017: s. 4).

Radykalizacja bywa definiowana jako proces, który charakteryzuje stopniowe uwewnętrznianie skrajnych przekonań oraz ekstremistycznego światopoglądu, uzasadniającego

² Zob. Makarenko 2012; por. Clarke 2016: s. 1–15.

go stosowanie przemocy (Hafez, Mullins 2015: s. 960; por. McCauley, Moskalenko 2008; Bolechów 2012: s. 104–133). Zawiera ona aspekty kognitywne (idee, wartości, sądy) oraz behawioralny, manifestujący się poprzez określone czyny, choć trzeba zaznaczyć, że nie w każdym przypadku internalizacja skrajnych idei musi znaleźć kontynuację w aktach przemocy. Proces ten ma charakter stopniowy i wielofazowy, obejmuje mechanizmy socjalizacyjne, budowane za pośrednictwem kontaktów z osobami już radykalizowanymi, (auto)indoktrynację oraz kształtowanie tożsamości na filarze skrajnego światopoglądu (Cano Paños 2021: s. 19–25; por. Wiktorowicz 2005: s. 17–24).

Hiszpania już od ponad dwudziestu lat boryka się z niebezpieczeństwem płynącym ze strony funkcjonujących na jej terenie komórek ruchu globalnego dżihadu, których trajektorie aktywności w trakcie tego czasu ewoluowały i przybierały różne formy pośrednich i bezpośrednich mechanizmów działalności terrorystycznej³ (np. zamachy w Madrycie 2004 r., Barcelonie 2017 r.). Wykryte w tym państwie komórki ekstremizmu salafickiego cechuje struktura sieciowa, wielotorowe powiązania zagraniczne i fluktuacja partycypacyjna ich członków. Siatki dżihadystów w Hiszpanii obejmują komórki radykałów pochodzących głównie z regionu Maghrebu. O kształcie zagrożeń asymetrycznych dla bezpieczeństwa świadczą nie tylko przeprowadzone na terenie tego państwa zamachy terrorystyczne, ale również znaczna liczba komórek radykalnego salafizmu, wykrytych tam i dezaktywowanych na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Hiszpania jest stale wymieniana w materiałach propagandowych dżihadystów jako państwo opresyjne wobec muzułmanów, a co za tym idzie, jako cel zamachów. W tym zakresie widoczna jest tendencja rosnąca, o czym świadczą publikacje z wiosny 2019 r. materiałów internetowych przez sympatyków idei tzw. Państwa Islamskiego, którzy zapowiadali ataki na Półwyspie Iberyjskim. W 2020 r. przeprowadzono na terenie tego państwa 23 operacje antyterrorystyczne, w wyniku których zatrzymano 37 osób (Shelanu 2021). Wyroki pozbawienia wolności dla członków dezaktywowanych siatek terrorystycznych, a także przypadki wykrycia praktyki rekrutacji do tych struktur, prowadzonej w zakładach karnych, wymusiły potrzebę implementacji projektów deradykalizacyjnych i prewencyjnych w tych ośrodkach.

Cel artykułu i zastosowana metodologia

Celem artykułu jest przybliżenie najważniejszych inicjatyw i kierunków postępowań zapobiegawczych, wdrażanych przez hiszpańską administrację w zakresie przeciwdziałania radykalizacji dżihadystycznej oraz deradykalizacji osadzonych w ośrodkach penitencjarnych. Niniejsza analiza ukazuje skalę problemu oddziaływania propagandy walczącego salafizmu w hiszpańskich więzieniach, zwraca uwagę na wyzwania płynące ze związków łączących sieci przestępcze i terrorystyczne, a zarazem koncentruje się na głównych przedsięwzięciach i projektach, podyktowanych potrzebą minimalizacji ryzyka wystąpienia postaw ekstremistycznych w tym państwie. Głównym założeniem niniej-

³ Por. Kosmynka 2015: s. 129.

szych rozważań jest stwierdzenie, że charakter zagrożeń dla bezpieczeństwa Hiszpanii, kreowany przez ekstremizm dżihadystyczny, implikuje potrzebę rozwijania kompleksowych programów zapobiegania radykalizacji w zakładach penitencjarnych jako ważnych ośrodków potencjalnej socjalizacji do ekstremizmu.

Interdyscyplinarny dobór wachlarza metod jest cechą charakterystyczną metodologii badań nad terroryzmem.⁴ W niniejszym artykule zastosowano metody historyczną i systemową, pozwalające na „diagnozę badanych zagadnień jako splecionego zespołu elementów, w ramach którego uwaga skupiona jest zarówno na ich częściach składowych, jak i wzajemnych powiązaniach – szczególnie w kontekście uchwycenia relacji przyczynowo-skutkowych krystalizacji określonych elementów i przesłanek zagrożeń dla bezpieczeństwa” (Kosmyńska 2019a: s. 135). „Śledzenie procesu przeobrażeń współczesnego terroryzmu unaocznia, jak ważne miejsce zajmuje wpisująca się wymiar ruchów społecznych teoria sieci, które to pojęcie nawiązuje do koncepcji Marca Sagemana. Postrzega on komórki dżihadystyczne jako swoisty ruch społeczny, złożony z licznych nieformalnych sieci inspirujących do terroryzmu, zarazem jako pewną formę organizacji”.⁵ Aspekt diagnostyczny i weryfikacyjny metody systemowej nawiązuje w tym ujęciu również do tych koncepcji w kontekście analizy społecznych i ekonomicznych uwarunkowań procesu radykalizacji w zakładach karnych. Ważnym źródłem pozyskiwania informacji były wyjazdy studyjne do Hiszpanii (Madryt, Salamanca, Barcelona), zrealizowane w latach 2017–2021, także kwerendy i rozmowy z ekspertami zajmującymi się analizowaną problematyką, m.in. z Królewskiego Instytutu Elcano (hiszp. *Real Instituto Elcano*) i Międzynarodowego Obserwatorium Badań nad Terroryzmem (hiszp. *Observatorio Internacional de Estudios sobre Terrorismo*) w Madrycie.

Zagadnienie radykalizacji dżihadystycznej w Hiszpanii jest obecne głównie w analizach autorów iberyjskich. Wymienić należy tutaj przede wszystkim uczonych hiszpańskich, zajmujących się zagrożeniami ze strony terroryzmu dla bezpieczeństwa tego państwa: m.in. Javiera Jordana, Fernando Reinaresa, Carolę Garcíę-Calvo, Álvaro Vicente, Miguela Angela Cano Paños, José Luisa Lópeza Novo, Luisa de la Corte Ibañeza (na przykład: Gutiérrez et al. 2008; Reinares, García-Calvo 2014, 2015; Reinares et al. 2018; Cano Paños 2021; López Novo 2021; Vicente 2021). W prowadzonych od lat analizach i raportach koncentrują się oni na badaniu uwarunkowań i katalizatorów społecznych radykalizacji salafickiej w Hiszpanii oraz diagnozie profilu socjopsychologicznym zatrzymanych tam dżihadystów i wyzwani z tym związanych, rzutujących na bezpieczeństwo państwa i regionu.

Mechanizmy radykalizacji w hiszpańskich zakładach karnych

Z badań przywoływanych przez Fernando Reinaresa, Carolę Garcíę-Calvo i Álvaro Vicente wynika, że hiszpańskie ośrodki penitencjarne były i są, szczególnie od 2004 r., miejscami indoktrynacji salafickiej, choć trzeba dodać, że instytucje te nie są najważ-

⁴ Więcej – w monografii: Bolechów 2012: s. 24 i 33.

⁵ Kosmyńska 2019a: s. 135-136. Szerzej – w monografii: Sageman 2008.

niejszymi przestrzeniami determinującymi internalizację ekstremistycznych przekonań. Przebieg radykalizacji z kolei, jak wspomniano, może – choć nie musi – mieć kontinuum behawioralne w realizacji czynów terrorystycznych. O tendencjach tych świadczą konkretne wartości liczbowe: spośród skazanych bądź zlikwidowanych terrorystów na terenie Hiszpanii w latach 1996–2018 ok. 10,5 proc. z nich przyjęto postawy skrajne przede wszystkim podczas pobytu w zakładzie karnym, z kolei prawie 54 proc. – w prywatnych mieszkaniach, ponad 38 proc. – w ośrodkach kultu religijnego. Jednocześnie należy pamiętać o tak ważnym dla procesu radykalizacji znaczeniu przestrzeni wirtualnej – okazała się ona kluczowa w 52 proc. przypadków uwewnętrzniania światopoglądu salafickiego (Reinares, García-Calvo, Vicente 2018: s. 4).

Trzeba zaznaczyć, że w wielu badaniach dotyczących mechanizmów radykalizacji w Hiszpanii (i zresztą nie tylko tam) widać wyraźnie tendencję komplementarności znaczenia interakcji bezpośrednich oraz materiałów i kontaktów internetowych (Vicente 2021: s. 3–10). Najczęstszymi przyczynami aresztowania na terenie Hiszpanii i postawienia zarzutów osobom podejrzanym o udział w tym procederze są: działalność werbunkowa do siatek terrorystycznych, rozpowszechnianie ekstremistycznych materiałów, przekazywanie środków finansowych organizacjom terrorystycznym, realizacja szkoleń oraz – w mniejszym zakresie – aktywność operacyjna i wywrotowa (np. przygotowywanie ataków terrorystycznych).

Jeśli chodzi o płeć osób osadzonych w hiszpańskich więzieniach, które zetknęły się tam z materiałami o charakterze dżihadystycznym i pod ich wpływem lub/oraz kontaktów z innymi osadzonymi o skrajnych poglądach uległy oddziaływaniu ideologii ekstremistycznej, byli to wyłącznie mężczyźni. Ich średnia wieku wynosiła 28 lat i w większości przypadków wywodzili się z regionu Maghrebu (głównie Maroka), choć proces radykalizacji dokonał się głównie na terenie Półwyspu Iberyjskiego (Vicente 2021: s. 5). Widać tu zatem wyraźnie wskazywaną także i w innych opracowaniach tendencję kryształizacji w Hiszpanii tzw. „rodzimego terroryzmu” (ang. *homegrown terrorism*), za który odpowiedzialność ponoszą, podobnie jak i w innych państwach Starego Kontynentu, w coraz większym stopniu osoby wywodzące się ze środowisk post-imigranckich, urodzone już w Europie. Tak np. spośród zatrzymanych w latach 2013–2014 w tym państwie dżihadystów „aż ok. 70 proc. miało hiszpańskie obywatelstwo (w tym średnio ośmiu na dziesięciu było urodzonych już na Półwyspie Iberyjskim). Dla porównania warto dodać, że w latach 1995–2012 wartości te oscyływały w granicach zaledwie 16,6 proc.” (Kosmynka 2017: s. 156; por. Reinares, García-Calvo 2014, 2015; Kosmynka 2020: s. 278–279). Warto podkreślić, że odbywający na terenie Hiszpanii karę pozbawienia wolności terroryści pochodzenia imigranckiego mają hiszpańskie obywatelstwo; w innym wypadku są wydalani z Półwyspu Iberyjskiego i trafiają do zakładów penitencjarnych w państwie pochodzenia.

Nie istnieje oczywiście jeden typ osobowości czy profil charakterologiczny wskazujący na podatność na ekstremistyczną kosmowizję, podobnie jak trudno doszukiwać się uniwersalnego zespołu cech określających terrorystę, na co zwracają uwagę tak wybitni psychologowie, zajmujący się tym zagadnieniem, jak Jerrold Post (1990) czy John Horgan (2021). Warto jednak zwrócić uwagę na kilka znamienych obserwacji. Wbrew

stereotypowym wyobrażeniu indoktrynacja osób obywateli wyrok w wielu przypadkach nie dotyczy jednostek wcześniej bardzo religijnych i o poglądach konserwatywnych. Często, nie tylko zresztą na terenie Hiszpanii, staje się ona udziałem skazanych z powodu działalności kryminalnej, którzy dopiero podczas pobytu w więzieniu ulegają ideom dżihadystycznym. Istotne znaczenie odgrywa natomiast doświadczenie wykluczenia oraz – ukazany tak wielowymiarowo przez amerykańskiego socjologa Ervinga Goffmana – wpływ instytucji totalnej (Goffman 2011), który w tym przypadku skutkuje czasem zwrotowi w kierunku religii, w tym także w bardzo uproszczonym jej wydaniu, połączonym ze światopoglądem internalizowanym pod wpływem kontaktów z osobami już radykalizowanymi (Reinares et al. 2018: s. 7). Oczywiście należy dodać, że oddziaływaniu takiemu uleg mogą też osoby głęboko wierzące.

Pisząc o jednostkach zaangażowanych w proces indoktrynacji i szczególnie narażonych na ten przekaz, Peter Nesser wyróżnia: „przedsiębiorców” (liderów komórek, aktywnie uczestniczących w procesie socjalizacji i werbunku); „protelowanych” (ludzi młodych, idealistów, doświadczających nierzadko kryzysu tożsamości, poszukujących identyfikacji z określającymi ich tożsamość wartościami i wyznającą je grupą) oraz „wyrzutków” (Bolechów 2012: s. 128–130). Ci ostatni są „często słabo funkcjonujący w środowisku społecznym, notowani za czyny karalne. [...] Radykalizacja i rekrutacja dokonuje się zwykle w kontekście problemów osobistych, lojalności wobec przyjaciół lub połączenia obu tych czynników. Motywacją jest uzyskanie stanu «uzdrowienia duchowego». Rekrutowani nierzadko w więzieniach lub środowiskach podziemia kryminalnego, często słabo wykształceni, ale charakteryzujący się sprytem oraz dobrą kondycją fizyczną. Niejednokrotnie są starymi przyjaciółmi czy znajomymi członków komórek terrorystycznych. Nie cieszą się wielkim poważaniem ani statusem w strukturach terrorystycznych, ale są wykorzystywani w bezpośrednich działaniach operacyjnych” (Bolechów 2012: s. 130). Tak częste w więzieniach odczuwanie negatywnych emocji – złości, frustracji i upokorzenia – może być dosyć łatwo skanalizowane w postaci przyjęcia radykalnej, manichejskiej percepcji otaczającego świata, porządkującej system wartości, nadającej sens egzystencji i dookreślającej tożsamość. Osoby pozbawione wolności, doświadczające stanu izolacji, borykające się z życiowym kryzysem są szczególnie otwarte na ekstremistyczne idee (Fernández Abad 2020: s. 124).

Podatność na przyjęcie narracji dżihadystycznej w przestrzeniach newralgicznych (hiszp. *espacios de vulnerabilidad*), za jakie są w tym kontekście uznawane w opracowaniach hiszpańskojęzycznych więzienia, bywa wyjaśniana kilkupłaszczyznowo (Fernández Abad 2020: s. 125–127; Neumann 2010: s. 28). Na wyszczególnione wyżej elementy nakłada się potrzeba poszukiwania oparcia duchowego w sytuacji uwięzienia, co tłumaczy zwrot ku religii (islamowi), a w rzadszych wypadkach ku postawom radykalnym. Drugim ważnym czynnikiem jest znamienne dla mechanizmów instytucji totalnej doświadczanie przemocy i strachu, co wzmacnia pragnienie przynależności do grupy, zapewniającej bezpieczeństwo i oparcie, nadającej nowy sens egzystencji. Ponadto pewne znaczenie mogą odgrywać również postawy antysystemowe: kontestacja obowiązujących norm społecznych i zasad przestrzeganych w ośrodku karnym. Stąd też zakłady penitencjarne

stały się już na początku XXI w. jedną z przestrzeni werbowania kandydatów na potencjalnych terrorystów. Nie tylko w Hiszpanii, również i w wielu innych państwach przez długi czas nie dostrzegano tych zagrożeń. Dopiero w ostatniej dekadzie wprowadzono szereg rozwiązań o charakterze deradykalizacyjnym i prewencyjnym, o czym mowa dalej.

Wcześniej mechanizmy kontroli i monitoringu w hiszpańskich więzieniach cechowało wiele mankamentów (Gutiérrez et al. 2008: s. 4-6). Przykładem socjalizacji salafickiej jest historia Marokańczyka, Lahcena Ikassriena, który w 2016 r. został skazany z powodu przynależności do organizacji terrorystycznej. Skrajny światopogląd przyjął wiele lat wcześniej, podczas odbywania kary pozbawienia wolności z powodu handlu narkotykami. Bardzo znaczące są w tym kontekście jego słowa: „Więzenie pomogło mi zmienić moje życie, uczyłem się tam i dzięki przyjaźni z braćmi poświęciłem życie Bogu. Więzenie okazało się moją szkołą [...] i kiedy stamtąd wyszedłem, postanowiłem nie wracać do poprzedniego życia. To zejście ze słusznej drogi i grzechy zaprowadziły mnie do więzienia. Postanowiłem zmienić miejsce zamieszkania i żyć w społeczeństwie muzutmańskim. Afganistan okazał się mym schronieniem i oddałem się woli Boga”⁶.

Inny ekstremista, Muhammad Aszraf, podczas pobytu w więzieniu w Topas w latach 2000–2002 utworzył grupę sympatyków Al-Kaidy i zwerbował do niej co najmniej dziesięć osób pochodzenia marokańskiego i algierskiego. Po rozbiciu siatki i przeniesieniu osadzonych do innych zakładów karnych nadal korespondowali oni ze sobą i starali się pozyskiwać nowych sympatyków, co obrazuje, jak nieskuteczne były mechanizmy kontroli i prewencji. W 2004 r. przeprowadzono na terenie kilku więzień operację pod kryptonimem „Nova”, skierowaną przeciwko ekstremizmowi. W kolejnych latach, w okresie istnienia tzw. Państwa Islamskiego, dżihadysty usiłowali pozyskać spośród więźniów ochotników gotowych do zaangażowania się w jego struktury. Znamienne jest, że w latach 2005–2011 co najmniej 20 proc. osób pozbawionych wolności z powodu działalności terrorystycznej miało wcześniejsze doświadczenia pobytu w więzieniu na mocy wyroków orzeczonych z powodów różnego rodzaju naruszeń prawa (Kosmyńska 2019b: s. 42–43).

Nie sposób nie wspomnieć zarazem o relacji symbiotycznej, łączącej sieci terrorystyczne ze strukturami drobnej i zorganizowanej przestępczości, w tym także tej o charakterze transnarodowym. W 2016 r. oceniono, że około 40 proc. zamachów terrorystycznych zrealizowanych na terenie Europy finansowanych było z operacji kryminalnych – szczególnie handlu narkotykami, bronią, kradzieży, przemytu dóbr. Duża część zatrzymanych lub zlikwidowanych w Europie ekstremistów rozpoczynała drogę ku postawom wyrotowym od drobnych konfliktów z prawem. Nieomal wszystkim zamachom terrorystycznym zrealizowanym w Europie od 2015 r. towarzyszyły czyny z zakresu drobnej przestępczości: znaczący odsetek pochodzących z Europy dżihadystów miał przeszłość gangsterską lub kryminalną. Można zatem założyć istnienie swoistego strategicznego sojuszu łączącego organizacje kryminalne i terrorystyczne. Te pierwsze sięgają niejednokrotnie po metody znamienne dla ekstremizmu polityczno-religijnego – instrumentarium terroru; drugie zaś realizują przedsięwzięcia *stricte* przestępcze w celu osiągnięcia

⁶ Reinales et al. 2018: s. 7 (tłum. własne).

zamierzeń operacyjnych. Przemoc kryminalna jest szczególnie niebezpieczna w sytuacji, gdy dochodzi do jej symbiozy z przemocą polityczną – terroryzmem, separatyzmem czy ruchami rewolucyjnymi. W takim wypadku związki te ułatwiają finansowanie ekstremizmu, a jednocześnie, wraz z upływem czasu, powodują krystalizację kryminalno-politycznych hybryd (Kosmyńska 2019b: s. 43-44).

Główne kierunki zapobiegania radykalizacji w hiszpańskich więzieniach

Warto zwrócić uwagę na fakt, że Hiszpania przez dziesięciolecia borykała się z zagrożeniami dla bezpieczeństwa, wynikającymi z terroryzmu separatystycznego organizacji ETA i innych grup, dlatego też instytucje penitencjarne nabyły określonych doświadczeń postępowania ze skazanymi z powodu przemocy politycznej i działalności wywrotowej. Nowy wymiar istniejącego od dawna problemu, który w wymiarze globalnym przyniósł dżihadizm, zmusił jednak władze do redefinicji wyzwań i wdrożenia nowych, nieznanych wcześniej środków zaradczych, będących odpowiedzią na stale ewoluujące zagrożenia asymetryczne. W Hiszpanii, szczególnie po zamachu przeprowadzonym w Madrycie w marcu 2004 r., rozbudowano wachlarz instrumentów zwalczania ekstremizmu, co znalazło wyraz w licznych operacjach antyterrorystycznych i policyjnych oraz doprowadziło do wielu zatrzymań i rozbicia siatek dżihadystycznych. Operacjom tym od lat towarzyszy współpraca międzynarodowa, koordynująca i konsolidująca wysiłki na rzecz zwalczania tego typu zagrożeń, rozwijana na różnych szczeblach: z państwami sąsiedzkimi, w tym przede wszystkim z Marokiem i Francją, w ramach strategii UE, a także w wymiarze transatlantyckim.

Politykę w tym zakresie wyznacza powołane w październiku 2014 r. przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych *Centrum Wywiadowcze Zwalczania Terroryzmu i Przemocy Organizowanej* (hiszp. *Centro de Inteligencia contra el Terrorismo y el Crimen Organizado* – CITCO) oraz przyjęty w styczniu 2015 r. *Narodowy Plan Strategiczny Walki z Radykalizacją* (hiszp. *Plan Estratégico Nacional de Lucha Contra la Radicalización Violenta* – PEN-LCRV). Różnorodne przedsięwzięcia w jego ramach obejmują inicjatywy adresowane przede wszystkim do więźniów wyznających islam. W tej kwestii sytuuje się szereg poczynań, które są szerzej omówione poniżej: upowszechnianie materiałów promujących umiarkowaną i wolną od przemocy wykładnię tej religii, kontrola nad sprawowaniem posługi duchowej i monitoring treści, z którymi stykają się osadzeni, prowadzenie warsztatów edukacyjnych z zakresu poszanowania demokracji i praw człowieka, promowanie modelu integracji społecznej w ramach społeczeństwa wielokulturowego, nauka języka hiszpańskiego itp. (Kosmyńska 2017: s. 172). Część z tych projektów jest realizowana przy współpracy z organizacjami pozarządowymi, których przedstawiciele prowadzą zajęcia dla odbywających karę.

Należy zauważyć, że rozwijane w sposób kompleksowy i wielopłaszczyznowy w Hiszpanii na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat działania znalazły wyraz także w 2012 r., kiedy przyjęta została *Zintegrowana Strategia Walki z Terroryzmem i Radykalizacją* (hiszp. *Estra-*

tegia *Integral contra el Terrorismo Internacional y Radicalización* – EICTR) oraz w styczniu 2019 r., wraz z ogłoszeniem *Narodowej Strategii Walki z Terroryzmem* (hiszp. *Estrategia Nacional contra el Terrorismo* – ENCOT). Ta ostatnia składa się z czterech filarów: zapobiegania, ochrony, ścigania i reagowania (zob. Gobierno de España 2019). W odniesieniu do sytuacji w zakładach karnych ENCOT przywiduje monitoring tych ośrodków pod kątem udaremnienia propagowania ideologii dżihadystycznej i aktywności werbunkowej do siatek terrorystycznych istniejących w kraju i poza jego granicami. Ważnym elementem tej strategii jest współpraca z agencją wywiadowczą, a także koordynacja postępowania wobec osadzonych między poszczególnymi placówkami na terenie Hiszpanii, wymiana informacji, pozyskiwanie danych oraz ich weryfikacja itp.

Kierując się Rozporządzeniem nr 12/2011, wprowadzono *Rejestr Skazanych Specjalnego Nadzoru* (hiszp. *Fichero de Internos de Especial Seguimiento* – FIES), na podstawie którego zweryfikowano i uzupełniono bazy danych osób odbywających karę z powodu powiązań z siatkami terrorystycznymi lub podejrzewanymi o sprzyjanie ekstremizmowi. W 2014 r. rejestr ten został zaktualizowany przez wprowadzenie regulacji zawartych w *Nowym programie zapobiegania radykalizacji dżihadystycznej w zakładach penitencjarnych* (hiszp. *Nuevo programa para la prevención de la radicalización yihadista en los centros penitenciarios* – La Instrucción 8/2014). Osoby nim objęte są podzielone na trzy kategorie (López Novo 2021: s. 246–248; Fernández Abad 2020: s. 130–131):

- a) Dżihadyści skazani z powodu czynów terrorystycznych.
- b) Więźniowie prowadzący aktywność prozelicką, werbujący innych i rozpowszechniający treści fundamentalistyczne. Podejrzewani o związki z organizacjami głoszącymi idee „świętej wojny”, choć odbywający karę pozbawienia wolności z powodu innych przestępstw. Do tej kategorii są zaliczane także osoby, które wcześniej były skazane za popełnienie czynów o charakterze terrorystycznym i powtórnie zostały uwięzione wskutek innego rodzaju kolizji z prawem.
- c) Muzułmanie prezentujący postawy integrystyczne lub podejrzewani o takie sympatie, uznani za szczególnie podatnych na oddziaływanie salafickie. Są oni typowani na podstawie określonych zachowań:
 - udziału w praktykach religijnych nie autoryzowanych przez władze ośrodków odbywania kary;
 - konfliktów z personelem na tle interpretacji zasad religijnych;
 - wywierania presji na współwięźniów w zakresie egzekwowania od nich zachowań zgodnych z określoną percepcją islamu;
 - wrogości okazywanej wszystkim nie wyznającym islamu lub zbyt „umiarkowanym” muzułmanom;
 - okazywania sympatii tzw. „żołnierzom Allaha” (bojownikom „świętej wojny”) oraz ich czynom, m.in. wyrażania satysfakcji z przeprowadzanych zamachów;
 - posiadania materiałów o treści i charakterze ekstremistycznym.

Należy podkreślić, że klasyfikacja ta ma dla władz hiszpańskich kluczowe znaczenie w procesie postępowania z osadzonymi zaklasyfikowanymi do powyższych kategorii. Osoby przypisane do typu A znajdują się pod specjalnym nadzorem i są izolowane

w stopniu większym od reszty innych więźniów odbywających karę. Liczne obserwacje wykazały, jak ważne znaczenie dla dżihadystów pełnią interakcje w grupie: wspólne praktyki religijne, rozmowy na temat zagadnień dotyczących powinności muzułmanka, kwestii politycznych itp. (Boumnina 2021: s. 63). Implikuje to potrzebę reagowania i udaremnienia oddziaływania prozelickiego na innych osadzonych. Polityka lokacji osadzonych na ogół zresztą nie jest przypadkowa; zwłaszcza w ciągu ostatnich lat administracja więziennictwa jest świadoma potrzeby starannego wyboru ośrodków dla poszczególnych kategorii skazanych; wcześniejszy brak dbałości w tym zakresie okazał się brzemienny w skutkach.

W lutym 2018 r. wypracowano postępowanie ewaluacyjne, mające na względzie potrzebę weryfikacji procedur wprowadzonych w ośrodkach karnych i kryteriów indywidualnych, dotyczących klasyfikacji poszczególnych osadzonych. Ocenia ono aktualność i zasadność wprowadzonych rozwiązań, jak również bada stopień ryzyka zaistnienia niepokojących tendencji. Trzymając się tych wytycznych, Zarząd Główny Instytucji Penitencjarnych (hiszp. *Secretaría General de Instituciones Penitenciarias*) powołał w podległych sobie ośrodkach specjalne jednostki sprawujące pieczę nad więźniami przypisanymi do powyższych kategorii. Formacje te realizują funkcje kontrolne, zwłaszcza pod kątem możliwości wystąpienia omawianych tu mechanizmów. Jednostki te noszą zbiorczą nazwę Grup Kontroli i Nadzoru (hiszp. *Grupos de Control y Seguimiento*). Jednocześnie opracowano materiały szkoleniowe, skierowane do pracowników tych instytucji, by uwrażliwić ich na symptomy radykalizacji i doprowadzić do skutecznego jej przeciwdziałania na możliwie jak najwcześniejszym etapie. Jak wiadomo, szczególnym monitoringiem są objęci więźniowie wyznający islam, których obecnie⁷ w Hiszpanii jest ponad 6100 (López Novo 2021: s. 247).

Grupy Kontroli i Nadzoru zajmują się więźniami należącymi do wszystkich trzech wspomnianych wcześniej kategorii: A, B i C. Ich praca obejmuje drobiazgowo procedury sprawdzania i obserwacji osadzonych. Uwzględniają one nie tylko weryfikację rzeczy osobistych znajdujących się w celach, ale również takie aspekty jak np. wygląd i zachowanie więźniów. Funkcjonariusze zwracają uwagę m.in. na typ fryzury i zarostu, codzienne zwyczaje, rodzaj spożywanych posiłków, formy praktykowania religii, stosunek do kobiet itp. (Ramos Herrero 2021: s. 278–279). Na podstawie różnych detali i płaszczyzn codziennej egzystencji w zakładzie karnym możliwe jest stwierdzenie zaistnienia niepokojących tendencji lub nawet ich poszlak. Szczególną czujność budzi zasadnicza zmiana zachowań i wyglądu skazanych, co pozwala zdiagnozować symptomy radykalizacji. Postępowanie kontrolne i informacyjne jest intensyfikowane w czasie ramadanu i innych muzułmańskich świąt, a także po atakach terrorystycznych, przeprowadzonych nawet w odległych zakątkach świata. Funkcjonariusze starają się poznać stosunek osadzonych wyznawców islamu do aktów przemocy tego rodzaju, choć praca ta nie jest łatwa, a przeciwnie – pełna wyzwań. W przypadku wystąpienia kogoś z alarmujących sygnałów, uruchamiana jest dalsza, jeszcze bardziej wnikliwa procedura nadzoru nad

⁷ Dane z 2021 roku.

takimi jednostkami, a stosowny raport trafia do kierownictwa placówki i do innych odpowiednich organów.

Niwelowanie niebezpieczeństwa upowszechniania poglądów salafickich wśród muzułmanów odbywających karę pozbawienia wolności zawiera szereg innych ważnych komponentów. Ich wspólnym mianownikiem jest diagnozowanie wskaźników potencjalnego ryzyka wystąpienia przestanek radykalizacji. Spośród wysiłków podejmowanych w tym zakresie przez administrację penitencjarną i wspomniane wcześniej jednostki należy wymienić dbałość o właściwy charakter postęgi duchowej, świadczonej przez osoby, które podlegają starannej weryfikacji. Internalizacja idei dżihadystycznych, nie tylko zresztą w hiszpańskich więzieniach, wielokrotnie miała miejsce przy udziale przekazu radykalnych imamów, często samozwańczych, którzy dystrybuowali materiały ekstremistyczne lub afirmowali redukcjonistycznie pojmowany dżihad. Osadzeni mają oczywiście możliwość uczestnictwa w praktykach religijnych oraz przestrzegania reguł określanych przez wiarę (np. spożywania określonych rodzajów posiłków) i hiszpańskie prawo im taką swobodę gwarantuje. Postęga duchowa jest świadczona m.in. na podstawie porozumienia z listopada 1992 r., zawartego z jedną z ważniejszych organizacji reprezentujących środowiska wyznawców islamu – Muzułmańską Komisją Hiszpanii (hiszp. *Comisión Islámica de España*).

Szczególna uwaga jest poświęcona weryfikacji treści, z którymi stykają się osadzeni w przestrzeni wirtualnej, m.in. za pośrednictwem telefonów komórkowych. Jak niezwykle ważne są te starania z perspektywy zwiększenia poziomu bezpieczeństwa i neutralizacji maksymalnie najszerszych płaszczyzn zagrożeń, wskazuje raport hiszpańskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z kwietnia 2015 r., mówiący o niepokojącej tendencji do coraz szybszego przyswajania dychotomicznie objaśniających rzeczywistość przekonań, wyostrzających podziaty i gloryfikujących skrajne rozwiązania. Służby tego państwa oceniły, że proces indoktrynacji i werbunku wyraźnie się skrócił – trwa średnio już tylko ok. dwu miesięcy, w czym kluczowe znaczenie przypada przestrzeni wirtualnej, w tym także portalom społecznościowym (*Interior alerta...* 2015). W tym kontekście, w odniesieniu do osób młodych, pojawia się określenie „ekspresowej indoktrynacji”, trwającej nawet tylko kilka tygodni i polegającej na bardzo pobieżnym formowaniu ideologicznym, co – pomimo braku odpowiedniego przeszkolenia i doświadczenia – w konsekwencji nie uniemożliwia przygotowania ewentualnego ataku (Kosmynka 2017: s. 178). W tendencji tej można zarazem doszukiwać się waloru pozytywnego w sensie łatwiej i szybciej przebiegającego procesu deradykalizacyjnego (Gil Gil 2021: s. 110–111). Praca z jednostkami znajdującymi powierzchownie i selektywnie nakazy religijne, jak też trwale nie uformowanymi ideowo stwarza szansę na efektywne odwrócenie przekazu płynącego z narracji dżihadystycznej, której ulegli, także pod wpływem predyspozycji osobistych i doświadczeń życiowych.

Deradykalizacja polega m.in. na systematycznej pracy edukacyjnej z osadzonymi i zastosowaniu szerokiego *spectrum* narzędzi dyskursywnych, demitologizujących idee „świętej wojny” oraz wskazujących na główne przejawy błędnego postrzegania wykładni islamu, reinterpreterującego rzeczywiste przestanie tej religii. Rozbudowa swoistej „kontr-

narracji", będącej odpowiedzią na dżihadystyczny przekaz światopoglądowy jest jednym z warunków efektywności programów deradykalizacyjnych. W licznych opracowaniach podkreśla się w tym procesie wagę nie tylko zniechęcania do stosowania przemocy, ale również jej ideowego delegitymizowania (Spalek, Davies 2012: s. 359; Islam 2019: s. 8–9). Instrumenty te bazują na trzech głównych filarach (Antón-Mellón, Miravittlas Pous 2021: s. 190–192):

- negowaniu przekonania o istnieniu wojny religijnej i cywilizacyjnej Zachodu ze światem islamu przy jednoczesnym dostrzeganiu wyzwań i problemów międzykulturowych i społecznych (np. przejawów dyskryminacji);
- obnażaniu prawdy o bojownikach dżihadu i ich rzeczywistych czynach, sprzecznych z nakazami islamu;
- ukazywaniu umiarkowanego oblicza islamu kontrastowo sprzecznego z ekstremistycznym przestaniem wzywającym każdego muzułmanina do udziału w „świętej wojnie”.

Edukacja oraz inkluzja społeczna stanowią istotę Rozporządzenia 2/2016 (Fernández Abad 2020: s. 132–133). Odnosi się ono do więźniów przyporządkowanych do poszczególnych kategorii (A, B i C) i określa dostosowane do nich zamierzenie resocjalizacyjne: szkolenia, warsztaty, swoiste terapie i społeczne programy integracyjne. Ważnym elementem tych projektów jest akcentowane wyżej przedstawianie rzeczywistych, wolnych od przemocy zasad wiary, co odbywa się przy udziale odpowiednio wytypowanych przedstawicieli organizacji muzułmańskich, współpracujących z administracją penitencjarną.

Jeszcze bardziej szczegółowe mechanizmy weryfikacyjne znalazły się w Rozporządzeniu 3/2018, które – również odnosząc się do kategorii ujętych w Rejestrze Skazanych Specjalnego Nadzoru – doprecyzowuje czynniki ryzyka (hiszp. *factores de riesgo*) doświadczania radykalizacji (Fernández Abad 2020: s. 134–135). Jeśli chodzi o typ A, wyszczególnia się wśród nich m.in.: przejawianie postaw agresywnych, wcześniejsze stosowanie przemocy na tle ekstremistycznym i jej ideologiczne legitymizowanie, występowanie cech psychopatycznych osobowości, kontestowanie norm obowiązujących w ośrodku penitencjarnym, posiadanie materiałów o treści wywrotowej. Z kolei profile B i C obejmują łącznie całą gamę czynników ryzyka. Oto najważniejsze z nich:

- zbiorowy udział w praktykach religijnych;
- nietolerancja wobec innowierców oraz wrogość pod adresem Arabów nie wyznających islamu;
- manifestowanie religijności i określanie tożsamości indywidualnej przez jej pryzmat;
- okazywanie poczucia krzywdy;
- trudności w podporządkowywaniu się normom obowiązującym w zakładzie penitencjarnym;
- izolowanie się i brak woli udziału w zajęciach dla osadzonych;
- brak planów na przyszłość;
- obojętność wobec ofiar przemocy, w tym także zamachów;

- niskie poczucie własnej wartości;
- podatność na wpływy.

Innym ważnym elementem zapobiegawczym jest podkreślana już troska o kontrolę kontaktów między osadzonymi, a zwłaszcza obserwacja skazanych na podstawie oskarżeń o działalność terrorystyczną i innych przestępców. W ostatnim czasie przeznaczono znaczne środki na modernizację infrastruktury więziennej w Hiszpanii, co w kwestii analizowanych tutaj zagadnień obejmowało też stworzenie przestrzeni odseparowanych, izolujących poszczególne grupy skazanych (Ministerio del Interior W/W). W opracowaniach na ten temat akcentowane są również zagrożenia wynikające z nielegalnych kontaktów osadzonych z pozostającymi na wolności członkami komórek terrorystycznych; stąd też wynika wymóg m.in. stałej kontroli interakcji utrzymywanych przez telefony komórkowe (López Novo 2021: s. 250–251). Potrzeba ta implikuje m.in. zatrudnianie jako członków personelu ośrodków karnych osób znających język arabski.

Działania hiszpańskiej administracji penitencjarnej w zakresie redukcji niebezpieczeństwa szerzenia ekstremizmu przejawiają się przede wszystkim w zbieraniu i wszechstronnej analizie informacji dotyczących osadzonych. Są one gromadzone na podstawie ich codziennej obserwacji, weryfikacji wzajemnych kontaktów oraz relacji z pozostającymi na wolności członkami rodzin, przyjaciółmi i znajomymi, jak również pracy inwigilacyjnej (kontrola cel, rzeczy osobistych itp.). Ważną rolę pełni w tym zakresie analiza informacji na temat więźniów, dotycząca ich „drogi kryminalnej” oraz czynników mogących sprzyjać internalizowaniu skrajnych postaw (Santos-Hermoso et al. 2021: s. 15–16). Starania są motywowane dążeniem do wykrycia wszelkich symptomów radykalizacji oraz – w razie zaistnienia tychże – podjęcia odpowiednich środków zapobiegawczych. Jakkolwiek nie wydaje się możliwe całkowite wyeliminowanie ryzyka zaistnienia tego procesu czy detekcji każdego jego zwiastuna, to trzeba przyznać, że poczynania te niejednokrotnie udaremniły próby propagowania idei dżihadystycznych.

Zakończenie

Doświadczenia Hiszpanii w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi są bogate i obejmują szereg ważnych płaszczyzn. Państwo to na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat wdrożyło wiele ważnych inicjatyw i programów prewencyjnych. Więzienia są jednym z newralgicznych obszarów, który wymaga szczególnej pieczy. Wiele państw Europy Zachodniej i Południowej podjęło w ciągu ostatnich kilkunastu lat szereg działań prewencyjnych, realizowanych w tych instytucjach. Są to ośrodki, w których często miała miejsce konwergencja terroryzmu ze strukturami przestępczymi, a jak wiadomo – związki te rodzą szczególne wyzwania dla bezpieczeństwa, czego doświadczyło już wiele państw nie tylko zresztą należących do Unii Europejskiej.

Jak wykazało badanie, hiszpańskie władze centralne i lokalne są świadome potrzeby rozwijania strategii zapobiegawczych i resocjalizacyjnych w zakładach karnych, w których przebywają zarówno osoby skazane z powodu konwersji dżihadystycznej,

jak i potencjalnie podatne na wpływ idei skrajnie salafickich. Stąd też w ostatnich latach zmnożono programy i rozwiązania w tym zakresie. Administracja penitencyjna zaczęła wprowadzać, szczególnie od 2014 r., szeroką gamę rozwiązań wychodzących naprzeciw tym wyzwaniom. Przyjętą we wprowadzeniu hipotezę należy więc uznać za uzasadnioną. Wyszczególnione wyżej kierunki działań, tzw. „miękkie” instrumenty niwelowania zagrożeń tego typu, obejmują programy deradykalizacji oraz zapobiegania radykalizacji i są opracowane w sposób wielotorowy. Są w znacznym stopniu efektywne i pozwalają na ostrożny optymizm, a ich implementację należy uznać za udaną. Tak np. spośród odbywających karę w latach 2004–2018 w hiszpańskich więzieniach dżihadystów jedynie u 7 proc. odnotowano ekstremistyczną recydywę, tzn. próbę kontynuacji poczynań o charakterze terrorystycznym (Reinares et al. 2018: s. 9). Dane te są znamienne i pozwalają na pozytywną ocenę podejmowanych starań.

Duża część obowiązków w zakresie monitoringu osadzonych spoczywa na barkach Grup Kontroli i Nadzoru, których funkcjonariusze realizują wspomniane wielotorowe prace obserwacyjne i inwigilacyjne. Należy podkreślić, że wysiłki te są nietatwe i w wielu wypadkach trudno jest właściwie zdiagnozować osadzonych, zważywszy na hermetyczny charakter środowiska osadzonych oraz niejednokrotne ukrywanie przez nich rzeczywistych przekonań i światopoglądu.

Pewne płaszczyzny programów prewencyjnych można oczywiście udoskonalać. Dotyczy to np. dalszej poprawy koordynacji strategii zapobiegawczych w uzgodnieniu ze środowiskami muzulmańskimi. Przedstawiciele organizacji je reprezentujących, którzy wielokrotnie odcinali się od religijnie legitymizowanej przemocy, wyrażają nieradko ubolewanie z powodu niedostatecznego, ich zdaniem, konsultowania z nimi tych inicjatyw. Trzeba dodać, że zacieśnianie współdziałania na tym polu jest wyjątkowo wskazane. Od tej współpracy w dużym stopniu zależy promowanie postaw umiarkowanych, afirmujących ideę „euro-islam”, kompatybilnego z fundamentami demokracji i pluralizmu światopoglądowego.

Ważnym elementem, określającym charakter wdrażanych projektów oraz rzutującym na ich efektywność, jest także ilość środków przeznaczanych na ich implementację. Ich zwiększenie stanowi również jedną z rekomendacji, służącą rozbudowie tych programów.

Klasyfikacja osadzonych na podstawie Rozporządzenia 8/2014, oznaczająca włączenie ich do Rejestru Skazanych Specjalnego Nadzoru, implikuje zastosowanie wobec nich wyszczególnionych w niniejszej analizie procedur. Jakkolwiek nie budzą one większych wątpliwości w odniesieniu do kategorii A i B, to jednak mogą rodzić pewne zastrzeżenia, jeśli chodzi o niebezpieczeństwo nazbyt inkluzyjnego przypisywania osadzonych do typu C. Wdrożenie procedur inwigilacyjnych i traktowanie osadzonych jak potencjalnych terrorystów może – paradoksalnie – zachęcić ich do postaw radykalnych, wzbudzić przeświadczenie o praktykach dyskryminacyjnych i uprzedzeniach religijnych ze strony administracji więziennej itp. W opracowaniach na ten temat pojawia się dyskusja, czy wymienione wcześniej czynniki ryzyka są rzeczywiście adekwatne i czy nie nazbyt łatwo pozwalają na uznanie za szczególnie niebezpiecznych osadzonych, którzy np. są głęboko religijni, lecz dalecy od ekstremizmu (Fernández Abad 2020: s. 135–136).

Chociaż procesy radykalizacji nie zawsze – na szczęście – mają swoje kontinuum w formie czynów terrorystycznych, nie ulega jednak wątpliwości, że proces ten jest kluczowy dla zrozumienia trajektorii dróg do internalizacji, a następnie eksternalizacji religijnie legitymizowanego ekstremizmu. Dlatego też wielokierunkowe projekty prewencyjne są fundamentem efektywnego zapobiegania zagrożeniom tego typu. Alicia Gil Gil (2021: s. 111–117) słusznie podkreśla, że także w odniesieniu do ekstremistów motywowanych ideologicznie możliwy jest skutecznie przebiegający proces resocjalizacji. Kara, którą odbywają, powinna mieć wymiar terapeutyczny. Poza sygnalizowanymi w niniejszej analizie ogólnymi wytycznymi i kierunkami działań, praktyki zaradcze muszą być w dużym stopniu spersonalizowane, uwzględniające indywidualne trajektorie uwewnętrznienia radykalnych przekonań i do nich dostosowane. Jeżeli nie pomija się znaczenia czynników społecznych, ekonomicznych i psychologicznych, stwarza to szansę na kompleksowe ujęcie problemu, właściwą diagnozę motywacji jednostki i odpowiedni dobór mechanizmów reagowania.

Jednym z wielopłaszczyznowych działań jest dbałość o zapewnienie inkluzji społecznej, co oczywiście nie dotyczy tylko więźniów lub byłych skazanych. Doświadczenie dyskryminacji i wykluczenia społecznego, poczucie upokorzenia i braku wartości często prowadzą, jak udowodniono w innych badaniach⁸, do krystalizacji postaw radykalnych. Wskazywanie alternatywnych opcji życiowych, nauka empatii i umiejętności odejścia od dychotomicznych ram percepcji rzeczywistości okazują się niejednokrotnie skuteczniejszą metodą prewencyjną aniżeli zastosowanie instrumentów represyjnych. Dbałość o należyłą resocjalizację i spójne programy integracyjne są ważnym elementem strategii zapobiegawczych. Od ich skuteczności w dużym stopniu zależy niwelowanie zasięgu oddziaływania ideologii „świętej wojny”, a co za tym idzie – poprawa poziomu bezpieczeństwa Hiszpanii i innych państw Unii Europejskiej.

Stanisław Kosmyńka – dr hab., prof. Uniwersytetu Łódzkiego (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych). Jest autorem monografii: *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida* (Łódź, 2012), *Święta wojna w Al-Ándalus. Przeobrażenia aktywności dżihadystycznych komórek terrorystycznych w Hiszpanii w latach 1995–2012* (Łódź, 2015). W kręgu jego zainteresowań naukowo-badawczych pozostają kwestie związane przede wszystkim z mechanizmami terroryzmu dżihadystycznego – doktryną i ewolucją tego zjawiska, a także jego formami oddziaływania. Istotne miejsce zajmuje analiza związków religii i polityki oraz procesów radykalizacji salafickiej przedstawicieli muzułmańskich społeczności w Hiszpanii. Problematyka ta jest obecna również w licznych artykułach S. Kosmyńki publikowanych w czasopiśmie specjalistycznych. W latach 2009–2014 prowadził gościnne wykłady w Hiszpanii na uniwersytetach w Granadzie, La Lagunie, Santiago de Compostela i Vic.

Stanisław Kosmyńka – PhD, D.Sc., professor of the University of Lodz (Faculty of the International nad Political Studies). He is the author of two monographs: *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii*

⁸ Webber et al. 2018; Aly et al. 2014; Feddes et al. 2015.

dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida (Łódź, 2012), *Święta wojna w Al-Ándalus. Przeobrażenia aktywności dżihadystycznych komórek terrorystycznych w Hiszpanii w latach 1995–2012* (Łódź, 2015) and numerous articles published in scientific journals. His research focuses on the manifestations of the jihadist terrorism and on the evolution of this phenomenon. He analyses the relations between the politics and religion, as well as the challenges for the security in Spain created by the Salafi movements and the mechanisms of violent radicalisation in the Mediterranean region. These areas of investigation are included in his monographs and articles. In 2009–2014 Stanisław Kosmyńka was a visiting professor in Spain at the Universities of Granada, La Laguna, Santiago de Compostela, and Vic.

➔ Bibliografia:

- ALY Anne, TAYLOR Elisabeth, KARNOVSKY Saul (2014), *Moral Disengagement and Building Resilience to Violent Extremism: An Education Intervention*, "Studies in Conflict & Terrorism", vol. 37, no. 4. DOI: 10.1080/1057610X.2014.879379
- ANTÓN-MELLÓN Joan, MIRAVITLLAS POUS Enric (2021), *Convivencia y radicalización extremista. Parámetros genéricos y utilización de contranarrativas en entornos penitenciarios*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- BOLECHÓW Bartosz (2012), *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*, Wrocław.
- BOUMNINA Bahae Eddine (2021), *Marco teórico doctrinal de la Yihad. Ejemplo de su procesamiento dentro de los centros penitenciarios*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- CANO PAÑOS Miguel Ángel (2021), *La radicalización islamista en la Europa del año 2020. ¿Adaptación, cambio o continuidad?*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- CLARKE Colin P. (2016), *Drugs & Thugs: Funding Terrorism through Narkotics Traffiking*, „Journal of Strategic Security”, vol. 9, no. 3. DOI: 10.5038/1944-0472.9.3.1536
- FEDDES Allard Rienk, MANN Liesbeth, DOOSJE Bertjan (2015), *Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: A longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity*, "Journal of Applied Social Psychology", vol. 45, no. 7. DOI: 10.1111/jasp.12307
- FERNÁNDEZ ABAD Carlos (2020), *La respuesta del sistema penitenciario español ante el fenómeno de la radicalización yihadista*, „Cadernos de Dereito Actual", no. 14.
- GIL GIL Alicia (2021), *¿Son resocializables los delincuentes de motivación ideológica a través de la pena?*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- GOBIERNO DE ESPAÑA (2019), *Estrategia Nacional contra el Terrorismo*, https://www.dsn.gob.es/sites/dsn/files/Estrategia%20contra%20Terrorismo_SP.pdf (31.12.2019)
- GOFFMAN Erving (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, tłum. J. Łaszcz, O. Waśkiewicz, Gdańsk.
- GUTIERREZ José Antonio, JORDÁN Javier, TRUJILLO Humberto (2008), *Prevention of Jihadist Radicalization in Spanish Prisons. Current Situation, Challenges and Dysfunctions of the Penitentiary System*, „Athena Intelligence Journal", vol. 3, no. 1.

- HAFEZ Mohammed, MULLINS Creighton (2015), *The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Emirical Approaches to Homegrown Extremism*, „Studies in Conflict & Terrorism”, vol. 38, no. 11. DOI: 10.1080/1057610X.2015.1051375
- HORGAN John (2021), *Psychologia terroryzmu*, tłum. A. Jaworska-Surma, Warszawa.
- INTERIORALERTA de que el periodo de captación yihadista se reduce a dos meses (2015), „Cuatro”, http://www.cuatro.com/noticias/espana/Jorge_Fernandez_Diaz-terrorismo_yihadista_0_1979250059.html (29.04.2015).
- ISLAM Md. Didarul (2019), *De-radicalisation of Terrorists: Theoretical Analysis and Case Studies*, „Counter Terrorist Trends and Analyses”, vol. 11, no. 5.
- KOSMYNKA Stanisław (2015), *Rozwój radykalizmu salafickiego w Katalonii w kontekście działalności Hizb ut-Tahrir i innych organizacji*, „Władza Sądzenia”, nr 6/2015.
- KOSMYNKA Stanisław (2017), *Zapobieganie radykalizacji społeczności muzułmańskich jako element strategii antyterrorystycznej władz Hiszpanii*, w: T. Domański (red.), *Międzynarodowe oblicza terroryzmu. Ujęcie interdyscyplinarne*, Łódź.
- KOSMYNKA Stanisław (2019a), *Fenomen udziału ochotników z Republiki Trynidadu i Tobago w szeregach tzw. Państwa Islamskiego*, „TEKA”, vol. 14, no 1. DOI: 10.17951/teka.2019.14.1.133-143
- KOSMYNKA Stanisław (2019b), *Związki terroryzmu dżihadystycznego i handlu narkotykami. Casus Hiszpanii*, „Historia i Polityka”, nr 27(34).
- KOSMYNKA Stanisław (2020), *Partnerstwo hiszpańsko-portugalskie w zakresie walki z terroryzmem*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, nr 4 (XLI), DOI: 10.48269/2451-0718-btip-2020-4-015
- LÓPEZ NOVO José Luis (2021), *Prevención de radicalización en prisiones. Estrategia de la Administración Penitenciaria Española*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- MAKARENKO Tamara (2012), *Europe's Crime-Terror Nexus: Links Between Terrorist and Organised Crime Groups in the European Union*, Study for the LIBE committee, European Parliament, Brussels, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462503/IPOL-LIBE_ET\(2012\)462503_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462503/IPOL-LIBE_ET(2012)462503_EN.pdf) (31.10.2012).
- MINISTERIO DEL INTERIOR (WWW), *Centro penitenciario Alicante II*, <http://www.acaip.info/valencia/Documentos/folleto.pdf> (01.09.2021).
- McCAULEY Clarke, MOSKALENKO Sophia (2008), *Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Towards Terrorism*, „Terrorism and Political Violence”, vol. 20, no. 3. DOI: 10.1080/09546550802073367
- NEUMANN Peter (2010), *Prison and Terrorism. Radicalisation and Deradicalisation in 15 countries*, The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, London.
- POST Jerrold M. (1990), *Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces*, w: Walter Reich (red.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Washington.
- RAMOS HERRERO Felicísimo (2021), *La intervención sobre el radicalismo de etiología yihadista en los centros penitenciarios: los grupos de control y seguimiento*, w: A. A. Rimo, A. Gil Gil (red.), *Prevención de la radicalización violenta en prisión*, Madrid.
- REINARES Fernando, GARCIA-CALVO Carola (2015), *España frente a los retos de un yihadismo en cambio*, „Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)”, nr 6.

- REINARES Fernando, GARCIA-CALVO Carola (2014), *Siria, Irak y la movilización yihadista en España: reactivación de redes latentes y eclosión del yihadismo homegrown*, „Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)”, nr 50.
- REINARES Fernando, GARCIA-CALVO Carola, VICENTE Álvaro (2018), *Yihadismo y prisiones: un análisis del caso español*, „Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)”, nr 123.
- SAGEMAN Marc (2008), *Leaderless Jihad. Terror Networks in the Twenty-First Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- SANTOS HERMOSO Jorge, GONZÁLEZ ÁLVAREZ José Luis, MACIA VÁZQUEZ Andrea, POZUELO RUBIO Florencia, CHICLANA Sandra (2021), *Jihadist Extremism in Spanish Prisons. Characterisation of the Inmates Linked to Jihadist Radicalisation and Analysis of Their Behaviour in Prison*, „Terrorism and Political Violence”. DOI: 10.1080/09546553.2021.1972978
- SHELANU, Doctor (2021), *El terrorismo yihadista no descansa. En 2020 dejó al menos 9,784 muertos en todo el mundo*, „Periodista Digital”, <https://www-periodistadigital-com.nproxy.org/totalitarismo/20210313/el-terrorismo-yihadista-no-descansa-en-2020-dejo-al-menos-9-748-muertos-en-todo-el-mundo-689404449106/> (13.03.2021).
- SILKE Andrew, VELDHUIS Tinka (2017), *Management and Allocation of Violent Extremist Offenders Within the Prison System*, „Perspectives on Terrorism”, vol. 11, issue 5.
- SPALEK Basia, DAVIES Lynn (2012), *Mentoring in Relation to Violent Extremism: A Study of Role, Purpose, and Outcomes*, „Studies in Conflict & Terrorism”, vol. 35, no. 5. DOI: 10.1080/1057610X.2012.666820
- VICENTE Álvaro (2021), *Vinculos sociales y terrorismo yihadista: ¿qué conduce de la radicalización violenta a la implicación terrorista*, „Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)”, nr 39.
- WEBBER David et al. (2018), *Deradicalizing Detained Terrorists*, „Political Psychology”, vol. 39, no. 3. DOI: 10.1111/pops.12428
- WIKTOROWICZ Quintan (2005), *Radical Islam Rising. Muslim Extremism in the West*, Oxford.